

4. Khranov Yu. Rannya istoriya Ukrainiskoi Akademii nauk, K.: Manuskryst, 1993, 111 s.
5. Matveeva L. V. Nacionalna Academiya nauk Ukrainy: etapy rozvytku ta dolya vchenyh (Istoriyko-dzhereloznavche doslidzhennya): avtoref. Dys.... D-ra ist.nauk: spec. 07.00.08, K., 1996, 55 s.
6. Tvorchа spadshyna Ye. Y. Sicinskoho v ukrainskiy istoriografii (kinec XIX st. – poch. XXI st.). In: *Yuhym Sicinskiy v istorii ta kulturi Podillya*: zb. Nauk. Prac za pidsumkamy vseukr. nauk-pract. konf.- Kamyaneц-Podilskiy: K-PDU, 2004, S. 11–17.
7. Instytut rukopysu Nacionalnoi boblityky Ukraini im. V. Vernadskoho, f. 317, № 346.
8. Instytut rukopysu Nacionalnoi boblityky Ukraini im. V. Vernadskoho, f. 15, № 1717.
9. Instytut rukopysu Nacionalnoi boblityky Ukraini im. V. Vernadskoho, f. 317, № 339.
10. Instytut rukopysu Nacionalnoi boblityky Ukraini im. V. Vernadskoho, f. 11, № 1707.
11. Marochko V. «Shyo chuty z Ukrainy I Kyieva...»: Nevidomy lysty Mykhayla Grushevskoho 1919–1922 rokiv. In: *Problemy istorii Ukrainy: facty, sudzhennya, poshuky*, K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2005, № 14, S. 93.
12. CDAGO Ukrainy, f. 1, o. 20, spr. 194, ark.33 f. 37.
13. Ibid.
14. Medovkina L. Yu. Materialy lystuvannya K. V. Kharlampovychа ta M. S. Grushevskoho yak dzherelo z istorii naukovoi elity 20–30-h rr. XX st. In: *Skhid*, № 6 (113).
15. Sprava academica K. V. Kharlampovychа. Publikaciya arkhivnyh documentiv / [peredmovа ta komentari O. Morozova]. In: *Siveryanskiy litopys*, 2000, № 2, S. 64.
16. Yefremov S. Shodennyky, 1923–1929, K., 1997, S. 76.

КОЛОСАР МИКОЛА ЯКОВИЧ: «ВОТ ТАКІЄ ДЄЛА ПРИ НЕМЦАХ БИЛІ...»

Ірина Лебідь⁶

(Донецький національний університет імені Василя Стуса)

Колосар Микола Якович, 1931 р. н., смт Новий Світ Старобешевського р-ну Донецької обл., Україна; слюсар котельних установок, пенсіонер. Дата проведення: 21 листопада 2009 року. Тема: «Історія мого життя».

Микола Якович: Історія моєї життя? Родився 1931 года, 25 декабря... Метрики у нас погоріли во врем'я війни. А ми потом метрики еті, щоб позже в армію мене забрали, поміняли на год [1]. Єсть люди на три года поміняли, щоб в Германію даже не брали 2]... Тут як вспомнить... Кажуть, шо, мол, як я усе помню? А я ж то на год раньше родився: родився 2 января, а записали декабрьом. Це ж цілий год! Год! Я 35-й год ⁷ хорошо помню. Помню, як Ваню проводжали⁸... (Задумався. Зітхає). А родився я у Феніно, Олександрівка-2 – тоді читалась № 2 – Старобешевського району [3]... Батько й мати всю жизнь у колхозі проробили [4].

---

⁶ Редакційна колегія журналу приносить вибачення Ірині Лебідь за технічну помилку, яка мала місце у № 23–24 (2014–2015) «Нових сторінок історії Донбасу». Її стаття під назвою «Колосар Микола Якович: «Вот такіє дела при немцах билі...» була надрукована під авторством В. Бондаревої. У цьому номері ми знов публікуємо цю статтю за авторством пані Ірини.

⁷ тут і далі: всі дати стосуються ХХ ст.: 1935, 1941 і т. д.

⁸ мається на увазі «проводжати в останню путь»; респондент згадує похорони старшого брата

Мати на зборі урожаю проробила, і батько на всяких роботах⁹. Сім'я у нас була ... сім'я у нас була більша: у матері й у отця було восьмеро дітей. Щас скажу, яким я був ребьонком. Я бил по возрасту шостий: Ваня, Коля, Феня, Шурка, Федька, я – шостий, Раїска з 1938 года [народження], Тоня – последня була, з 1940 года. Тоня була восьма... Ну ти запишеш?

Ірина Лебідь: Ага...

Микола Якович: Самий старший брат Ваня (Пауза). Он з 21-го года... (Задумався). У 35-м году он умер... (Зітхає). Ну шо я скажу? Помню, как он умер... Семілетку он кончил в деревне [5]... (Згадує) В Олександровке Старобешевського району Сталінської області [6] в то врем'я... А в 35-м году... (Пауза). Он ... Учиться пішов у восьмий клас в Донецьк... Ну і там где-то місяця, на pewno, тричотири проучився, воспаленіє¹⁰ і од воспаленія он умер... І привезли его сюди в Феніну хоронить... Ну шо мені запоминається – как его привезли ночью. Помню, как его вся школа... Как щас помню... Строєм все шлі... Хоронили всі друзья. В общем, вся школа его хоронила (Зітхає). Он отлічником бил [7]. Вся школа провозжала... Это саміє такіє вот первіє детськіє воспомініанія... Чотири годіка тогда мне било, а все помню, як сьодні... (Пауза).

Детство... Ну как детство? До войны я учився в Феніно. В 41-м году, перед войною, 10 мая, ми переїхали... на Палкін Хутір [8]. Война ета началася 22 іюня 1941 года. Детство, война, немці¹¹, два года под окупацієй [9] були... (Пауза. Згадує). Немці когда прийшли, колхозів не стало. Розділили нас на десятидвірки... на десятидвірки: землю розділили на десять хазяйнов; лошаді, бики там були – это ми обробляли землю. Часть отдавали немцам у государство, а часть собі оставляли на пропитання [10]. Немці... (Задумався). У нас билі оні в то врем'я, когда рускіє¹² отошли [11]. Немці сразу по горі, по Кальміусу начали копать окопи [12]. Уже немці предчувствовали всьо равно... Самі наступали, а самі ззаду окопи рили на оборону, тільки рили не немці, а ми [13]. Я, конечно, ще пацаном бил, но в 14–15 год на окопи ганяли... Когда уже отступленіє у 43-м году, немці занімали тут оборону. Укрепленіє било, тут сильное било укрепленіє [14]. Со всього району молодьож ганяли. К примеру, з району тут рили, а шо дальше – з другого району, Горбачово [15], там тоже рили, там протитанковий ров, окопи... (Пауза)... траншеї (Мовчить).

Ірина Лебідь: Гм... Якими Ви запам'ятали німців?

Микола Якович: У них, я тобі скажу, тоже порядок бил. Комендант¹³ бил. На каждую деревню свой комендант. Як вони себе проявляли? От, допустимо, гарнізон стояв, де німецька колона за нами була, і надо їм «яйця, курка, молоко – Германія далеко» [16], – і давай нас грабить. Як грабить? Прийшли – сказали, скільки курок, скільки яець, і вот это ми отдавали. І уже до того отдавали, шо

---

⁹ не мав певного заняття, а виконував роботу в різних галузях сільського господарства.

¹⁰ пневмонія, або запалення легень (рос.).

¹¹ тут і далі: німецькі військові, німецька армія і окупаційна влада.

¹² тут і далі: радянська армія.

¹³ тут і далі: військовий начальник, представник окупаційної влади, який займається наглядом за правильним несенням гарнізонної служби, за дисципліною військовослужбовців.

самим їсти нічого було. А комендант бил золотой¹⁴, можно сказать! Он вообще бил молодой парень, йому било 24 года... Ми обратились к коменданту. Я побегал. Мать говорит: «А ну-ка іди к Юзе (Юза його звали)». Я прийшов і говорю: «Юза, немці грабят нас!». Он сразу кучеру: «Давай запрягай лошадей!». Приехали – і давай викидать за двір. За двором куча навозу була, і я смотрю, бере офіцера в очках і кидає туди. Молодець! (Посміхається). Вигнав їх і говорить: «Шоб вашей ногі здесь не било». От! А потом приходит к нам... А в то время у нас еврейка-врачиха была. Ну і она – діватися нікуди¹⁵: не успіла евакуироваться – лічила нас, покуда лікарства, були, а потом кончилися... Юза прийшов, а у нас в то время она була. Юза прийшов, стоїть з кучером і з матір'ю балакає. А вона, врачиха, з ними шепоче, балакає по-настоящему, по-німецьки. Він у неї спрашує: «Ви хто по національності?». А вона: «Я, мол, гречанка. До тьоті в гості прийшла». Он так улыбнулся і все. А сама ж на еврейку похожа! Чистокровна еврейка!¹⁶ (Посміхається). Он так розговарює... Я говорю: «Поліна Марківна, а ну-ка спросить: у них тоже закони якіє єсть? А то приїжджають, граблять тут нас!». «У нас, – говорить Юза, – тоже закони єсть, вплоть до розстрела! Не розрїшається грабить, нічого». Як в советській армії, так і у них тоже правіла єсть і закони. Это оні просто так. Їм дають пайок, неплохой пайок, а їм делать нечего – вот оні і грабят. Говорить: «Больше оні сюда не приїдуть». Як-то прийшли немці опять, а мати говорить: «А ну бегі, Николай, за комендантом!». Оні поворачиваються: «Комендант! Комендант!» (Каже з німецьким акцентом, змінюючи голос), – і тікати. Боятся ж! Он же грамотно об'ясняв! Вот такіє дела при немцах билі. День у день два года під немцами билі... (Мовчить).

Комендант хороший був, поліцай свій був, староста¹⁷ був свій¹⁸. У Феніно свій був поліцай¹⁹, а комендант – нікуди не гожий²⁰. Староста, Ковтуненко дядя Гаврюша, хороший. У нас старостой був кучер, шо возив Юзу. Старостой був і переводчиком. Десять класів кончив, а по-німецьки, делать нечего розговарює! Де, шо – он сообщає. Оні, говорив, і облаву можуть зделать, і шо хочеш²¹! На Верезовському Хуторі [17] була облава ночью, захватили и забрали. У нас в Германію – ні одного человека не забрали, ні одного человека! І у Феніно ніхто не попав: дядько Ігнат ночью прибіг, сказав, и всі поховалися... (Згадує). Дядько Ігнат прийшов: «Дівчата! Сообщіть всім, шоб розбігалися, хто куди може!». Хто в коміші, хто куди поховався. Немці ходили по хатам, а молодьож порозходилася... Так і сиділи по три дня. Питали: «А де ваша дочка?». «Пішла міняти хліба...». І шо? І шукай її. Так і осталися. Нікого не забрали. Із Феніно нікого не забрали...

¹⁴ добра, поважна людина.

¹⁵ вираз у значенні «нічого не зробиш, прийдеться примиритися зі своїм становищем».

¹⁶ єврейка в кількох поколіннях, із типовою зовнішністю і звичками

¹⁷ призначена окупаційною владою або обрана особа для ведення справ сільського колективу.

¹⁸ пов'язаний близькими стосунками з колективом людей; тут: про надійних людей, на яких можна було поклас-тися, які були на стороні населення і захищали його інтереси.

¹⁹ під час окупаційного режиму 1941–1943 рр.: місцевий житель, який служив у німецькій поліції.

²⁰ поганій; той, якого не люблять і не поважають.

²¹ все, що завгодно.

Був дед Кіндрат... Хлібом-сіллю немців стрічав²² у 41-м. Так йому... Немці стоять біля нього, а дед Щербина каже: «Він – партизан!». Немці його пльоткой! «Да я... Я ето... Я той... Другой!». Вони йому як дали пльоткой, він у комишах неділю сидів! Щербина його тоже матюжищем (сам Щербина партизаном був!)... (Пауза). А відтіль як відступали [18], немці хату йому, деду Кіндрату, підпалили. Дед Щербина каже: «Ну шо партизан? Стрічав немців? Пльоткой получив, і хату підпалили! Це тобі не красти яблука у деда Янки!²³»... Я помню того деда Янку, сторожа... (Посміхається. Згадує. Задумався).

А партизани були... Война почалася – к нам все врем'я... А партизани – ето просто розведчики. Тільки почали окопи копати – оні уже тут шествовали. Такі, шо другой раз говорили: «Бистро состаришся, еслі много будеш знать»²⁴. (Посміхається). Два Василя було, два Івана ходили... Два Івана – вони попалися... Їх здав поліції староста. Староста здав, а гнав поліцай у Бешево [19], до балки догнав. У балку как загнав, оні как-то руки змогли порозв'язувати і поліцай вбили. Їх по пшениці почали шукать, а люди наші бачили, де вони були, но їх не нашли. Когда уже немці отошли, прийшли два Івана за старостою. Його арештували, судили і 25 лет ему дали, і він і не вернувся. Вот так! (Пауза).

А Тунічка була депутатом облсовета, комуністка до войны [20]... Когда вже в колхозі забрали всіх, їй поручили председательствовать. Она бачить, немці підходять. Она взяла і все людям роздала: зерно, овці – усе роздала людям, щоб нічого не осталось у колхозі. Два года пробула під немцями, і ніхто і слова не сказав! Мужик її ... Он посівів за два года, того шо його в армію не забрали. Остався он... больше 50 лет ему било, бо намного старше Тунічки... лет на 20... А в Новосьоловке [21] – Радченкова (її фамілія) – ту люди здали [німцям], шо депутат, і повісили... У нас знали все, голосували, і ніде ніхто нікого не предав. А когда окопи рили, тут много засланих було²⁵. Сапожник Зеленуха. Он шуби шил. А тоже нашли його, арештували і забрали... Ніхто нічого не знав: хто он бил, шо он бил. Немці арештували...(Пауза. Мовчить). Нам, пацанам, вобще сильно не довіряли, а старикам в розговорі розказували. Вот еті два Василя билі: то там наймуться [на роботу], то там наймуться – і розказують шо-то старикам, новості... Помню, ввечері граєм в карти у Матрьони Павловни Балакаїхи (делать же нічого)... Я як-то вийшов, смотрю – біла коняка, автомати, гранати... Василі розгружають все у тітки Надьки в сараї. Я підійшов до них, а вони: «Микола, постареєш, еслі много будеш знать». (Посміхається. Мовчить).

Ірина Лебідь: Гм... Ви при німцях до школи ходили?

Микола Якович: При немцах ходили. Як шо не то – і я получав: раз лозиной, раз щелбана од учителя... Так ми плюнули²⁶! Он заходить: «Гуттен таг!²⁷», –

²² зустрічав німецьку армію як довгоочікуваних гостей, із неприхованою радістю.

²³ вживається у значенні: «за все отримаєш по заслугі», «не залишишся безкарним».

²⁴ вживається, коли не можна давати певну інформацію дуже допитливій особі, часто дітям.

²⁵ партизанів.

²⁶ вираз «плюнути на когось або щось» означає перестати зважати на когось або на щось; тут: стати байдужим до зауважень вчителя, навмисно зневажати його.

²⁷ Добрий день! (нім.).

а ми йому ілі не скажемо, ілі «Гуттен морген!²⁸», і він ото нас! Раз мене влупив²⁹, раз покойного Петренка. Преподавал Гавенко, царство йому небесное³⁰, только на фронт забрали - і зразу ізвещеніє прийшло, що погиб. Син їхній у нас учителем був... Мар'я Івановна, яка... з комендантом Юзой зустрічалась... А випроводжали його в армію – там скільки рьову било! Потом руськіє прийшли [22] – і п'ять год її шукали. Приходять, говорять, жила з немцем [23], а люди кажуть: «Он такой мужик бил!». Ну шо тут такого? Молода, погуляла з ним. Його в армію забрали, а вона осталася. Вони сходу виїхали... (Пауза). У нас после войны Зіна Олексієвна з Донецька приїхала, а з тих старих учителів ніхто не остався [24]... (Задумався).

Война пройшла, а хата згоріла! (Задумався). Шо я хочу сказать, як стали немці оборону занімать [25], ми зразу в заброшений підвал, не в свій. Причом, хороший підвал. Туда нас поселилося п'ять сімей... І там ми под обстрелом були... По три дні сиділи без води. По водичку я лазив по-пластунськи³¹, у підвал... приносив... А вода така... (Скривився) вонюча: горобченята плавали, я їх викидав – і пили! Я пив, усі пили! При немцах – а ну-ка! Коли населялися, то продуктів набрали... А спали вот так (Демонструє: сидить, піджавши ноги): сиділи ряд у ряд, навколішках, хто як – не заснуть... У кожного по троє – по четверо дітей! Наприклад, Матрьона Павловна – троє дітей і она четверта. От так, Іра! Ми у підвалі сиділи, дівтора спала в сирості... І ніхто не захворів, і ніхто не вмер, не простудився. Ми там небагато і були: где-то дня чотири посиділи – і руська розведка нас найшла. Ну як найшла? Старики в своїх підвалах сиділи, вони зайшли до дєда Панкрата і спросили: «А где ж остальные люди? Ми прошлі, а їх нету». Он і сказав – там-то, там-то в заброшеном... В 1939 году било переселеніє на Новый Свет [26], люди пов'їжджали, а підвали осталися. Ми тоже хотелі переселиться, а тут війна нас застала... Розведка прийшла, я її провів аж в тил врага, через еті окопи... Через Кальміус, де переходка-кладка³² у нас була. Ми ж пацанами бігали. Ми знали, де входи-проходи. Ну і я провів туда їх, і когда вернувся, капітан розведки говорить: «Ну нічого! Через двоє суток ми виб'ємо немцев!». Так він мені медаль давав «За отвагу», я не взяв... А, дійствітельно, треба було брать! Я говорю: «Хорошо, шо ми живі осталися!».

А когда второй раз вернулись – а вернулись поблагодарить – Матрьона Павловна: «Вот это уже немцы! Немцы идут! Щас вони нас поріжуть! Розведка пішла – їх там половили...» (Каже, змінюючи голос), – і тужить начала! Нікого не порізали і не половили! Ой! (Махнув рукою. Сміється). Вот такой я зделав подвиг: проводіл я їх через окопи, через рів, через траншеї, і билі вони в тилу врага. Капітан говорить: «Тут трудно прорваться, – а ну-ка! Кальміус – така ріка, шо у Кальміусі всі остануться! – Ми їх тут не возьмьом, а возьмьом їх со стороны Сталіно [27] і со стороны Комсомольська [28]» (оні ж по карте дивляться). Так оно і

---

²⁸ Доброго ранку! (нім.).

²⁹ Побив (діалект.).

³⁰ уживається для вираження побажання померлому, коли його згадують, загробного життя в раю.

³¹ повз на ліктях, прижимаючись до землі.

³² місток через річку.

вийшло. Немці стріляють, а руські уже в Сталіно. Як розповідав етот... (Згадує)... дядя Сашка в Обільном [29]... (Пауза). Говорить, оставили немцев, штови підірвали міст, який зривають, когда отступленіе пройде. Немці – там і ждуть, покуда пройде, а руські уже на том берегу ждуть немцев! (Сміється).

А хата наша згоріла!.. Вобщє поганій двір був: кабан здох, кури подохли (17 зразу за один місяць!)... Мені мати якось казала, шо стріла женщину по дорозі, забалакались з нею – а йдуть недалеко від нашої хати... Так вона каже: «Ото такий поганій двір! Усім, хто там жив, не везе! А ваша хата де?». Мати каже: «Оце ж вона і є!», – і показує на наш двір... Так ото хата ця згоріла, дедушку³³ ні за шо посадили... Брата Федьку не посадили, бо він малолітній³⁴ був... Колоски збирали... (Мовчить. Згадує). Федьку не посадили, а дедушку посадили... Це було в 45-м, в декабрі місяці... Як раз війна кончилась... Зерно уже помолотили, а послід³⁵ остався... А сосед каже: «Підем, Федя! Пішли, – каже, – може шо навієм курям». Пішли. Ну шо вони там навіяли? Уже під снігом той послід! Навіяли, може, по відру чи по піввідра, а з Бешево їхало на санях начальство і побачило! От... І їх забрали... (задумався)... і посудили... Соседу... І сказано, як по справедливості судили! Батькові за Федьку 6 лет дали, а Гавенку – 3 года! Ну він же тоді, Петро Андреевич, секретарем був в сельсоветі! А дедушка 6 лет відсидів ні за шо... (Каже із образою. Згадує).

А хата наша згоріла!.. Дядя Сашка прибігає, говорить: «Хата горить!». Ну і шо, шо горить? Як же ти її тушить будеш? Все погоріло, за ісключенієм одной коровки. Ми не змогли її загнать у двір: почалася перестрілка (немці заняли оборону)... (Задумався). Коровка цілая осталась у сусіда... (Пауза). Ми встали - все згоріло... (Пауза. Задумався). У нас згоріла хата, у сусідки Матрьони Павловни тоже, і погибла у неї корова... А на Новом Свете п'ять хат згоріло. О-о-о!... Перед етім, когда немці одступали, я не сказав, немці просто їздили машиною і обливали хати, хутора піджигали, села горіли... Как раз в ето врем'я налетіли... руськіє кукурузяники [30] і стали їх гранатами закидать, і немці – тікать. Нам даже видно було, як вони беруть і гранати кидають... гранати кидають. (Пауза). Льотчики спасли, а всьо равно хата згоріла... (Каже, наголошуючи на кожному слові. Зітхає. Пауза).

Осінь була хорошей в 43-м году. Командуючий пострадавших і вообщє местных жителеей созвав, сходку зделав³⁶ і сказав: «Хто пострадавший – розберіть бліндажі, ідіть і стройте собі хати, курені³⁷, штови перезимувать». А ліс де брали? Була високовольтна лінія «Зугрес-Маріуполь». Немці спилили ету лінію, спилили дошки... Немці з етїх стовпів делали собі укриття, а нам уже после етого розрішили розбирать еті бліндажі, і самі все строїли, своїми силами. Немці уходили і тікаючи, забирали, шо успіли. В основном, што забирали? Скот уганяли, свиней стріляли, різали, когда уходили. Например, на ту сторону перейшли,

³³ респондент має на увазі власного батька, який доводиться прадідусем інтерв'юерові

³⁴ не було достатньо років, щоб нести карну відповідальність

³⁵ залишки зерна, солома, солома, бадилля від бахчі

³⁶ провів збори (розм.)

³⁷ халабуда, тимчасове житло

а там п'ять сімей жило. Ми дивимось, наші корови по ету сторону паслись, а їхні – по ту сторону Кальміусу. Онi ето стадо заціпили і погнали. До нас кинулись, а тут річка – нікуди! І ми тогда давай своїх коров забирать... і тут почалась перестрілка... Ото таке дeтство! Ну шо ж – пережили 43-й год!.. (Зітхає).

Начали подимать колхози, сeльськoe хазяйство³⁸. И начали ми працювать. Попрацювали до 47-го года – забрали нас у ФЗО [31]. У ФЗО побули... От... С ФЗО ми повтікали... Як повтікали? Побросали, прийшли колхоз подимать. А в то врем'я надо було підняти промишленість: директива з району прийшла, щоб з кожного колхоза по п'ять человек на Макіївський металургічeський завод, і ми попадаем туда. Подимали там [промисловість]... Ну как подимали? Ми там три місяця поробили, а потом уже люди стали йти, з армії приходять, возвращаються. Онi говорять: «Если желаніе есть – работайте. Нет желанія – дамо вам ращот, їжайте в сeльськoe хазяйство». Из нас ніхто не согласився там работать. Приїхали ми у колхоз. В колхоз тягнуло³⁹! (Пауза). В колхоз тягнуло!..

Ірина Лебідь: Але в 1947 році важко було у селі⁴⁰...

Микола Якович: Важко, но в 47-м году, як такого, голоду не було: голодували люди, но ніхто не вмер... ніхто не вмер. Трудно було... Урожай тоді який був? Все здавали в государство: подимали промишленість... А потом чуть підняли промишленість - у колхозі тоже ж работать нікому: тільки жeнщини робили. На жeнщинах і на пацанах тільки і виїжджали⁴¹. А после войны хто там вернувся? Кого забрали в 41-м тих більше вернулося, а кого в 43-м - молодих мало вернулося [32]... Це – Брежнев вернувся, інвалід; Капустенко Іван – тоже інвалідом вернувся; Гришка Кравцов остався один живий і три інваліда, а то всі погибли... А ще Петро Семенович, Ілько... І все... У Фeніно вообщe багато погибло! Ото таке дело, Ірина...

Пішов на курси трактористів. Послали на один год. Председатель колхоза вибрав нас: «Желаете учиться?»... За щот колхоза учили. «Хорошо» здаш – 40 трудоднів, на «п'ятьорку» здаш – 50, на «тройку» – 30 трудоднів [33]. Як ти там учишся, вони примерно пишуть, а коли вже кончив учиться, вони пишуть, скільки ти заробив. Кончив курси...Тоді трактористам платили: врожай – не врожай, а три кілограми пшенички оддай [34]. А колхозник тоді в нас получав 500–700 грам на трудодень, а у Фeніні 300 грам давали... О! (Мовчить). Це мало було, бо сім'ї великі. А трактористом коли я робив, я і трудоднів більше получав. Я, допустимо, у день получав по 3–4 трудодня, і мені на трудодень три кілограма давали, а в колхозі рядовий колхозник робить [35] – трудодень-півтора, до двох од сили... У скільки раз менше! І в нас давали п'ять рублів на трудодень [36]... (Пауза). Тягнув усю сім'ю... Кончив курси трактористів і до армії на тракторі робив. (Пауза.)

У 51-м году пішов в армію, а прийшов в 54-м. Три года я служив... От ми щас почитаємо: май, іюнь, іюль, август, сентябрь, октябрь, ноябрь - три года і

³⁸ йдеться про процес післявоєнної відбудови народного господарства в СРСР

³⁹ приваблювало, поривало; демонструє сильне бажання повернутися додому і в колгосп.

⁴⁰ інтерв'юер натякає на голод 1946–1947 рр.

⁴¹ колгоспи утримувалися лише за рахунок праці жінок і хлопчаків.

сім місяців в армії... Вот... (Пауза). А в армії служив розведчиком. Да... Когда прийшли в армію, проходили ми курс молодого бійця [37]. У воєнкоматі⁴² же всі дані записані були... хто ким був. Мене одбирають у танкове училище. А я, коли карантин там проходив, дивився, як танкістів муштрують і як вони пушки драють⁴³. Кажу собі: «Туда я ні в коєм случає не піду!»... Питають у мене: «Рядовой Ніколай Яковлевич, по спеціальності Ви ким були на гражданке⁴⁴?». Я говорю: «Я на тракторі робив. Тракторист». «Значить, ми вас зачисляємо в танкісти». «Так я, – говорю, – ні одного класу не кончив. Я ні читать, ні писать не вмю». «А як же Ви вчилися?» (Сміється). «Так і вчився. На прицепке⁴⁵ їздив, а там букви не надо знать». Вони: «Ну надо хоч читать...». «Я і букв не знаю... У нас большая сім'я була...». «Ну ладно. Тоді в розведку пойдьоте», – каже. «В розведку піду учиться», – кажу. А потом уже командири танкового училища і нашого училища кажуть: «Обдурил!», – і сміються. Я ж по спорту в дивізії, по бігу, перше места займав! У мене і розряди були – первый, второй, третий! Капітан Меньшов у нас був фізрук⁴⁶.

Ірина Лебідь: Я знаю, Ви служили у Прибалтиці...

Микола Якович: В Прибалтиці. Служив половину в Латвії зразу, потом в Литві, город Каунас. Кончав тоже у Латвії, город Добеле. Недалеко там Рига, Лієпая: через город траса була. Тоді я вже в роті служив і попав у механізований танковий полк, а при каждом полку – рота розведчиков. Я в розведке там був, був командиром бронетранспортного відділу... (Задумався).

В армії много є що вспоминать... Це не надо записувать! (Задумався. Потер потилицю). У нас були тактичні заняття. В розведке, другой раз, йдемо дозором, а тактичні заняття – як... настояща війна йде! А ми, розведка, йдемо попереду полка на 20–40 кілометрів, а по рації ... Это щас! Якби тоді було, як щас, а тоді по рації сообщали. Було по двое суток не їли: неможна доставить нам їду. І лісом йдемо, і селом йдемо... А строго-насторого не розрішали нам попросить поїсти в литовців. В то врем'я в дозорі було їдемо... Командир у нас був політїчеськой часті... Я кажу: «Знаєш шо, огірків я накрав. Давай попросимо картошки в мундирах⁴⁷ у литовців і хліба». (Змінює голос). «Нельзя ж!». «Товариш капітан [38], ти їсти хочеш?». (Іншим голосом) «Хочу». «І я, – говорю, – хочу». А нельзя було ні в коєм случає! Бузять⁴⁸! Боже сохрани⁴⁹! Під'їжджаємо – хатинка стоїть на одшибі. В хату заходимо – «О! Заходіть! Заходіть!». Повна диму хата! Питають, хто ми: «Та тут у нас учення йде...». Ну як же збрехати, попросить? Капітан: «Ну ти вже, – каже, – проси!». Кажу: «Нам там уже надоєлі еті різні консерви, – говорю, – тушонки всякі [39]. Картошечки у мундирах у вас немає? Зваріть нам кар-

---

⁴² скорочення від рос.: військовий комісаріат – місцевий орган військового управління, що відає обліком і призовом військовозобов'язаних.

⁴³ вичищають до блиску (розм.).

⁴⁴ під час цивільного життя, поза армією.

⁴⁵ трактор з причепом.

⁴⁶ скорочення від рос. «физкультурный руководитель»: назва професії викладача фізичної культури.

⁴⁷ картопля, зварена в кожурі.

⁴⁸ Дуже сварять, гнівляться, бурчать (розм.).

⁴⁹ вираз, який означає суворе застереження щось робити.

тошечки в мундирах?». Бабка: «Щас! Щас картошечка буде». Я спросив у них, звідки вони... Бачу простяки⁵⁰. Балакають по-руськи хорошо! Ну десь каверкають... Картошечки дали. Я кажу: «Ви ж і солі нам дайте, а то й солі нема». А огірки були... Так ми ото заїхали, наїлися картошки з соллю, хліба. Два дні, двоє сутток не їли! (Посміхається. Пауза). «Одбой!⁵¹», – по рації. Нам сообщили, в такому місці підвезли нам їсти... Кажу: «Слава богу⁵², хоть через двоє сутток! Коли ми вже понаїдалися картошки!». Так ми ото покушали і знову в бой... (Згадує).

Ірина Лебідь: Ясно... А гроші в армії Вам платили?

Микола Якович: Я получав тоді 210 рублів... 210 рублів, а солдат рядовий получав 30 рублів на куриво... Ну всьо равно на куриво в армії вони давали! Дають на зубну пасту... Давали на куриво махорку⁵³, но я її ніколи в армії не кури́в, а купляв собі сигарети. Мені на сигарети хватало... (Пауза)

В одпуск я приїжджав... Приїжджав, як заслужиш. Это щас одпускають... (Махнув рукою). А тоді надо було, щоб бойова і політична підготовка була на «п'ятьорку», на «четв'юрку»⁵⁴ – не попадеш. А я вже заслужив одпуск... Коли приїжджаю я з занять в 53-м году... Приїжджаю, коли дежурний докладує: «Ніколай, тобі срочна телеграма прийшла. Сильно болен отец». Там не такі телеграми як зараз⁵⁵, а завірена врачом! Командир роти сказав - ввечері принесли, а ночью зразу оформили. Командир роти каже: «Давай їдь!»... А десять днів дають... Я говорю: «Товариш капітан, а еслі прихвачу ще десяточок⁵⁶?». Він мені моргнув: «Гуляй! Я тут відрапортую». А в штабі теж наш донецький⁵⁷, з Іловайська робив: «Їдь, – говорить, – Ніколай!». Поїхав. Так я дома був 40 днів: капітан сказав десять днів; пішов у воєнкомат - воєнкомат мені десять днів одмітив; і я ще десять днів остався. Приїжджаю і говорю: «Товариш капітан, каюсь, два дні ще не добув!». «Ну, надо було ще! Тут повний порядок», – він мені говорить. Ну, естествоно, я гостинця взяв із дому: кавун от такой привіз! (Показує руками). Водку не віз: там у воєнторзі⁵⁸ взяв. Магарич надо ж ставить [40]! Який там магарич? Зібралися в каптюрке ілі в ленкімнаті [41] (Згадує)... Да, в ленкімнаті. Випили, закусили, поблагодарили... Я тобі скажу, хто у нас в одпуск їздив, десять днів – ніколи... Один тільки москвич у нас дисциплінований був: тютелька в тютельку⁵⁹ приїхав. А то як поїде в одпуск – місяць немає! А дисципліна була страшна! Як шо [трапиться] – телеграму пошлють, і зразу приїде... (Задумався).

Тоді армія була! Боже сохрани, дедовщина [42]... Тоді щоб я обідив солдата! Етого у нас не було! Стараються молодого навчить... Яка дедовщина! Щас воно год прослужить і дедом себе щитає! А ми служили по чотири, по п'ять год, по сім год служили в морфлоті! Я в механізованих войсках прослужив три года і

⁵⁰ бідні або середнього достатку простодушні селяни.

⁵¹ сигнал про припинення розвідницької операції.

⁵² вираз, що означає вдоволення чимось, схвалення.

⁵³ тютюн для паління нижчого сорту.

⁵⁴ оцінка «добре», рівна відмітці «4» за п'ятибальною шкалою.

⁵⁵ звичайна телеграма з текстом повідомлення без спеціальних позначок і печаток.

⁵⁶ відпочити ще десять днів.

⁵⁷ земляк.

⁵⁸ скорочення від рос.: військова торгівля, крамниця на території військової частини.

⁵⁹ приїхав точно у строк (розм.).

сім місяців. А еслі... забирають іще раньше... Мене забрали в началі мая, а брали тоді круглий год. Брали і в апрелі... В общем, з марта місяця починають, і йде мобілізація до января місяця, круглий год. А щас осінній і весінній призов. На-приклад, Іван Семенович йшов у декабрі місяці, і він даже не дослужив. А хто попереслужував... Хто в авіації, там не три года, а чотири. Заместо чотирьох – і чотири з половиною, і чотири і сім і дев'ять місяців служили. Коли нас демобілізували, указ вийшов, штоб авіація служила так, як і ми, по три года. Після демобілізації я поступив на стройку (як станція строїлася) [43]... Курси шофера я закінчив в армії. Пішов робить водителем машини на строїтельстві в 54-м году і робив до 57-го года. Потом я женився... (Пауза).

Ірина Лебідь: Розкажіть, як свадьбу гуляли.

Микола Якович: Ми мало були знакомі. Я познайомився з Олександрою Григорівною⁶⁰, коли водителем робив, в 56-м году. Я пішов у село: селами дружили, в кіно ходили, на танці ходили. У Феніно хороші дівчата були, красиві. Туди ходили і новосветські хлопці⁶¹, і з Горняка [44] приходили. Весною ми і познайомилися. Наверно, десь у маю. Літом ми почти й не бачилися. Ми тільки познайомилися, я їду в командировку в Волинську область, од границі польської 60 кілометрів, на вивозку буряків, а бабушка⁶² – в ларьок⁶³... Я ще за Луцьком був: як Донецьк нам тут, так і Польща там була, близько. Ми роз'їхалися... (Пауза). Звідти я приїжджаю в ноябрі місяці, а в неї торгівля кончилася. Пішли сватать. На Рожество прийшли сватать⁶⁴ Матрьона Павлована і Семен Петрович... У нас свадьба должна була бути 27 января, через двадцять днів свадьба. Поженилися... А раньше молодьож не гуляла на самій свадьбі. Тільки ввечері зібралися (вечір для молодьожі), випили по чуть-чуть, закусили - і в клуб⁶⁵ пішли. Там молодьож гуляє. Старики приходять вдень, а молодьож - уже все. Щас скільки старих, скільки молодих. Тоді молодьож тільки увечері, а старики гуляли і неділю... В общем, поки кінчиться водка й закуска. Хазяїн об'являє: «Ні їсти, ні пити нема вже! Уходьте!» (Всміхається). В понеділок, поки діда й бабу продадуть... В разну одьожу перевдівують. Перевдівалися і в циганів, і в солдатів, і ото везуть бабу й деда. Дідів у селах мало, так бабу продають [45]. А тоді як бабу продадуть, всякі причуди... Роботи ніякої нема: тоді свадьбы гуляли, в основном, зимою, після заговин [46], коли роботи не було... (Пауза).

От ми поженилися в 57-м году, і прожили ми з бабушкою почті 53 года... Нажили двоє дітей. (Пауза). Як женився, пішов у колхоз робить. Проробив я в колхозі три года, а потом, як Наташа родилася в 60-м году, пішов на станцію робить слесарем... Переселилися на Новий Свет в 64-м году. Там продали дом... (Згадує).

---

⁶⁰ дружина респондента.

⁶¹ хлопці з смт. Новий Світ.

⁶² дружина респондента, бабуся інтерв'юера.

⁶³ пішла торгувати у ларьок колгоспною продукцією.

⁶⁴ просити собі дружину.

⁶⁵ сільський клуб.

Іра, це як розказать, скільки я строївся! Мені один земляк каже: «Ми раз з матір'ю балакали, скільки Ніколай⁶⁶ перестроїв хат! Це з скільки здоров'я надо!». Ой! Я як пацаном був, ми строїлися... Це ж немці хату спалили... Дерев не було: німці все попалили. Тільки з окопів ї бліндажей надо було все це дерево тягать. Построїли – накрили. А чим же крить? Камишом! Тоді ж хати були з самана⁶⁷... Камишом ще й вкриті... А камиш видержував по сто лет! А горища були навалені вальками - потолки були теплими... Камиш отак ложуть (Встає з дивану і показує, як брали докупи очерет і клали на жердину). Кладуть пучками... Осока довга... Осокою зв'язують, беруть перевесла. Положили - прив'язали, і пішов далі і наверх... Як воно називалося, на шо чіпляли той камиш, я вже забув... І до кінця ведуть... І теплі були хати!

Ірина Лебідь: А що таке валики? Із чого робилися?

Микола Якович: Глина із соломою! Глину місять, а потом вилами береш, скільки ухватив, і кинув на чердак. Додають полову і валькують⁶⁸, потом змазують, потім поновляють⁶⁹ мелкім кінським кізьяком. І так же і в хаті тоді мазали. І гвоздь держався! А щас як стукнеш – і одвалиться! Саман тоді робили як шлако-блок – прочний і не піднімеш... А як раньше строїлися, літ сто назад – самі глину добували. Вона є тут і півметра, і менше. А строїли біля річки, щоб можна було воду носити. Закопують отаке кругле кільце, кругом хати, щоб коней ганять. Землю шар знімуть, а глину копають, воду туди, щоб гонять коней, і бричкою⁷⁰ глину довозять. Станеш на віжках - і пішов: «Но!»⁷¹. Ходять, топчуть глину... Так саман робили. Полову туди добавляли, солому... А вальки на хату – то і так місили: люди замісять брички три глини, залазять наверх і кидають. Тоді прочне все було! І мороза ж були! При немцах, як война, був мороз 40 градусів! Були і більше! А топили бур'яном і підсолнухом. Шляпки позрізають з нього, а стовбури остаються... Наготуєш скирду підсонухів, і топиш... Тоді ж немці повирубували усі сади! Після війни їздили у шахтарів куплять вугіль. Потім возить стали...

Так ото скільки хат я строїв! За свою жизнь багато, багато... Тут строївся... Ну на Новом Светі я не буду казать: я в армії тоді служив. На Олександріївці⁷² строївся, у Феніні строївся і тут. Ми ж у 57-м году, як поженілися, купили одну хату, «коробку»: нічого не було, полів не було, стіни не поштукатурені... День і ніч строїв! У 64-м году сам строївся... Ну, построїлися і стали вже жить слава Богу⁷³! (Пауза). Ішов прогрес, стали вже неплохо жить. З 60-го по 90-й год вобщє хорошо жили. Тоді такой політики не вели. Ніде не було політики. Газети читали і знали все. Не було, як щас по телевизору, спорять [47]... Тоді всякі кружки організовували, концерти, кіна... Тоді жизнь була - лучше не надо! (Пауза). Проро-

---

⁶⁶ мова йде про респондента.

⁶⁷ будівельний матеріал із глинистого ґрунту, висушеного на відкритому повітрі.

⁶⁸ роблять із глини і полови валики округлої форми.

⁶⁹ зверху покривають.

⁷⁰ невеликий віз, у який запрягали коней.

⁷¹ команда коням, щоб їхали.

⁷² перекучування назви села, де жив брат респондента, – Олександрівка-1 Старобешівського р-ну Донецької області, поблизу смт Новий Світ.

⁷³ добре жити (розм.).

бив на станції 27 лет... 27 лет получається? Да, почті до 87-го року. От первого до п'ятого розряду дійшов без спеціального образования [48]! У мене образование – тракторист і шофер... (Замовчав).

Ірина Лебідь: *Я подивилася на Ваші медалі, але серед них немає партійних нагород...*

Микола Якович: Да, п'ять пам'ятних знаків і медалей... Од Московського горсовета⁷⁴ получав награди [49]. Я не їздив у Москву, все присилали: премію і нагороду. А партія⁷⁵... Ні в якій я партії не состояв, ні в якій я банді⁷⁶ не служив! Був безпартійним, а щас віра тільки в комуністів⁷⁷. Тоді я не хотів. Якби я в партію вступив, може, яким-то і начальником вибився. Мене тот... тягнули в партію все врем'я, приглашали. Як в колхозі робив, був членом правління, робив председателем ревізійної комісії, був у почоті... Посилали в партшколу вчиться [50], но я не соглашався, потому що той партії не довіряв: много було мошенників. Я чесно любив работать... Много таких було ледарів, а їх видвигали, і вони незаслужено получали премії, нагороди. Я був проти этого і не дуже рвався, і був все врем'я рядовим колхозником і робочим... (Пауза). І пенсію заробили хорошу в то врем'я: 132 рубля при зарплаті 300 рублів, в то врем'я. І, на кінець, вийшли на саму низьку пенсію. Спасибі демократії, шо ми такі тяжкі годи прожили, а вони нам таку пенсію дали [51]! Зрівняли з тими, хто ні дня не проробив, а більшу пенсію получают, чим ми... (Зітхає. Мовчить).

Я все сприйняв так: комуністи предали советську власть, здали Росію і Україну, весь Советський Союз. І щас так думаю. Ленін як говорив: «Ми победілі. Революція победіла... Революція⁷⁸... Якщо, – говорить, – серед комуністів заведуться капіталісти [52], очень трудно буде бороться з цим». Так воно і получилось. Серед комуністів дуже багато було вредителей із буржуазних [53]... Повлазили у власть, вредили, не надавали розвиватися Советському Союзу. Взять, допустимо, 33-й год. Вони ж зробили іскусственный голодомор! Хто зделав? Куркулі [54]! Вони в государство хліб не отдавали, а його у річки висипали, в колодязі (це мати мені казала), щоб хліб у государство не йшов. Проіздественники не померли, а вмерли труженики полей, селянство померло... У сельськом хазяйстві хліб забрали, а на проіздество дали. Там ввели карткову систему [55]. Твій дед Яшка⁷⁹... Він одразу з села пішов на шахту робить. Он получав хлебушек і на нас, і на себе. Уже ми як-то пережили голод. А некоторые лодарі, які не йшли нікуди, померли з голоду. Есть і трудяги померли. Це зависило від людей. Мати казала, тут небагато людей померло в 33-му. Багато людей померло в 19-м году і у 21-м⁸⁰. В 21-м году, мати казала, такий був неврожай і суховій! Як почав дуть восточний вітер і дув три місяця, аж земля полопалася. Пшениця отака виросла (Показує яка) і така й осталася. А в 33-м году чого голодомор зделали? Була у

---

⁷⁴ скорочення з рос.: міська рада.

⁷⁵ КПРС – комуністична партія Радянського Союзу.

⁷⁶ зневажлива назва респондентом будь-яких партій, об'єднань і організацій.

⁷⁷ мова йде про Комуністичну партію України на чолі з П. Симоненком.

⁷⁸ Жовтнева революція 1917 р.

⁷⁹ батько респондента.

⁸⁰ йдеться про наслідки війни і «іспанку» 1919 р. і голод 1921 р.

нас колективізація в 30-х годах, і буржуїв ето і заїло⁸¹. Врожай був не дуже хороший, середньий урожай. А тут почалася колективізація... Як кажуть: «Зганяли у колхози» [56]. А як було – по желанію зганяли. Землю на душі розділили... Це ж земля розділена була ще після революції, у 18-м году. Декрет, Леніном підписаний, «О земле»...

Колхоз – зміна у хорошу сторону. Мати тоже зразу не хотіла йти в колхоз. Своя ж земля була, розділили на душі. Сім'я велика... День молотимо – ніч віємо. Ні дня, ні ночі не бачили⁸². А потом на все плюнули і пішли в колхоз. «У колхоз як пішли, – каже, – народилися як на світ. Тут, – каже, – ми поробили – і все». Каже, і столові були, і діти були определьонні: тоді у колхозах були дит'ясла⁸³. Прийдеш – оддыхаєш, і не клятий – не м'ятий [57]. А коли самі із землею воловодилися⁸⁴ – день молотимо, ніч віємо... Зима прийде – з худобою надо вправляться: то вичищай, то давай їсти... І не в кожного була молотарка! А брали у кого? У куркулів брали. Віялку брали ночью, молотарки тоже брали... Розплотися з буржуєм за молотарку, і тобі нічого не остається. У колхози пішли – як на світ понароджувалися! От і кажуть: «Колхози, колхози...». А щас роблять на хазяїв... До 50-х років скільки одстроїли городов і сел розбомблених! А щас за 18 лет усе розламали⁸⁵! До 80-х які построїли в колхозах ферми! І дойка стала механічна, стали колхозників возить на автобусі, піши ніхто не ходив. Поїлки були, і все було механізоване. Стали колхозники жити хорошо. В колхозах построїли Дом культури [58]. От! (Пауза).

Я хочу ще сказать за сельське хазяйство. Неплохо було. Як почалася «перестройка» [59]... Десь у 85–86-м году, як Горбачов став, стало все «йти по плану», як він виступав по телевизору. Говорить: «Потерпіте! Всьо ідьоть по плану!» [60]. А ці хлопають ушами⁸⁶ і думають, може і правда, все буде лучше... Стали скот різать, колхози валять⁸⁷. Поламали сільське хазяйство! Деревню всю розвалили! Після війни такого не було! Після війни не було! Віками голодний тебе не трогает. Ідеш 20–30 кілометрів на базар, і ніхто тебе вікам не грабить, і не боялися. Шоб хто тебе тронув ограбив і десь шось ворував – такого не було! Був порядок тоді. Єслі ти вкрав кілограм хліба, то получиш два ілі три года [ув'язнення]. Щас жизнь страшна. Нам шо ж не обідно, шо ми строїли-строїли, робили-робили і шо ми заробили?! І вийшли на таку пенсію! Тоді наша пенсія була «потолок»⁸⁸ – 132 рубля! Тоді її хватало. На рубль ти підеш три літри молока купиш за 60 копійок, буханку хліба за 20, 15 копійок батон, і ще 5 копійок останеться. І це на рубль! Ми думали підемо на пенсію, і хорошо будемо получать! А тепер є роблять і пенсію получають, і зарплату, причому немалу. А в нас тоді був «потолок» 300 рублів і три года переробітки...

---

⁸¹ дуже обурювало (розм.).

⁸² працювали без перепочинку.

⁸³ скорочення «дитячі ясла».

⁸⁴ довго, одноманітно поралися на землі, тяжко працювали.

⁸⁵ йдеться про час після розпаду СРСР, 18 років незалежної України.

⁸⁶ політики прогавили свій шанс, занадто довірилися М. Горбачову і його політиці.

⁸⁷ руйнувати (розм.).

⁸⁸ межа, вищий граничний ступінь чогось (розм.).

Ірина Лебідь: Все ж таки, які роки були найщасливішими для Вас?

Микола Якович: Самі щасливі роки були до армії... Молоді роки... І в армії непогано. Я шо хочу сказати, і війна була, і все равно... Лучше б я ходив за хлібом за 20 кілометрів, чим так, як щас... Нас щас стариків морально убивають! Довольний тільки своїми дітьми і онуками!

СЛОВНИК

1. Метрики поміняти – під час війни погоріли всі метрики, тому значна частина сільського населення, користуючись нагодою, змінила дату народження у нових документах на таку, щоб уникнути армії, примусових робіт у Німеччині тощо.

2. Шоб в Германію даже не брали [*Щоб до Німеччини навіть не забрали (рос.)*] – йдеться про вивіз молоді до Німеччини на примусові роботи на виробництві, у сільському господарстві, тобто у якості остарбайтерів під час Другої світової війни 1939–1945 рр.

3. Феніно, або Олександрівка-2, Старобешівського району – село, яке існувало неподалік від смт Новий Світ Старобешівського р-ну Донецької обл., назване в народі на честь пана Феніна, який володів ним; було покинуте місцевими мешканцями через будівництво греблі і золовідвалу, знищено на кінець 1990-х років.

Старобешівський район – адміністративно-територіальне утворення на південному сході Донецької області. На півночі район примикає до земель м. Донецька, на заході межує з Волноваським районом Донецької області, на сході – з Амросієвським, на півдні – з Тельманівським районом. У південно-східній частині його межа збігається з державним кордоном України й Росії. Старобешівський район було засновано в 1923 р. у складі Юзівської округи.

4. Колхоз [*Колгосп (рос.)*] (скорочення: *колективне господарство*) – об'єднання селян для колективного ведення сільського господарства на основі усуспільнених засобів праці; результати праці також розподілялися спільним рішенням учасників. Створення колгоспів було проявом політики колективізації, рішення про яку було прийнято на XV з'їзді ВКП (б) 1927 р. і яка проводилася в СРСР наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр.

5. Семілетка [*Семирічка (рос.)*] – у СРСР 1920–50 рр. неповна середня загальноосвітня школа з сімома роками навчання, яка виникла в 1921 р., а в 1958 р. була перетворена на восьмирічну школу. Після закінчення семирічної школи можна було продовжувати навчання в середній загальноосвітній школі, середніх спеціальних і професійно-технічних навчальних закладах.

6. Сталінська область – адміністративно-територіальна одиниця в Україні, утворена 3 червня 1938 р., коли зі складу Донецької області виділили Ворошиловградську і Сталінську область. 9 листопада 1961 р. перейменована на Донецьку область.

7. Он отличником бил [*Він був відмінником*] – бути відмінником означає «навчатися на відмінні оцінки», тобто на оцінку «5» за п'ятибальною шкалою, яка існувала в системі освіти СРСР; до відмінника ставилися з особливою повагою.

8. *Палкін Хутір* – хутір, місцевість у Старобешівському районі Донецької області, яку населили два брата Палкіни – Панкрат і Трохим – у 1918 р. Хутір затопило під час будівництва Старобешівської ГРЕС; зараз це територія залізничної станції смт Новий Світ Старобешівського р-ну Донецької обл.

9. *Два года під окупацією* – йдеться про окупаційний режим 1941–1944 рр., що було встановлено на території УРСР під час Великої Вітчизняної війни; територія сучасної Донецької області була під окупацією 2 роки – 1941–1943 рр.

10. *Часть отдавали немцам у государство, а часть собі оставляли на пропитання* – під час окупаційного режиму населенню було наказано виконувати встановлені німцями норми поставок м'яса, молока, зерна, фуражу і т. д. для німецької армії.

11. *В то время, когда русские отошли* – мова йдеться про початковий етап Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., коли під час наступу німецької групи армій «Південь» територія Донецької області була окупована німецькими військами (жовтень 1941 р.).

12. *Кальміус* – ріка рівнинного типу, що протікає по території Ясинуватського, Старобешівського, Тельманівського і Новоазовського районів Донецької області; впадає в Азовське море.

13. *Самі наступали, а самі ззаду окопи рили, тільки рили не немці, а ми* – йдеться про зимову кампанію 1941–1942 рр. і про створення оборонної лінії по Кальміусу, а також Міус-Фронту.

14. *Когда уже отступление у 43-м году, немцы занимали тут оборону. Укрепление было, тут сильное было укрепление* – мова йде про Донбаську операцію 13 серпня – 22 вересня 1943 р. і про укріплену оборонну лінію на цій частині фронту.

15. *Горбачово* – мається на увазі смт Горбачово-Михайлівка поблизу смт Новий Світ, яке адміністративно підпорядковується Донецькій міській раді

16. *«Яйця, курка, молоко – Германія далеко»* – приказка, поширена серед селян Донбасу, яка характеризувала грабінницьку політику окупаційної влади щодо селян (поставки продуктів).

17. *Везовський Хутір* – місцевість у Старобешівському районі, яка отримала назву від родини Везовських, що там проживали.

18. *Відтіть як відступали* – йдеться про відступ німецької армії під час Донбаської операції 13 серпня – 22 вересня 1943 р.

19. *Бешево* – стара назва (з 1779 по 1896 рр.) смт Старобешево Донецької області на південному сході Донецької області, адміністративний центр Старобешівського району; розташоване на правому березі Кальміусу, біля р. Камішевахи і засноване греками.

20. *Комуністка* – член ВКП (б) – Всесоюзної комуністичної партії більшовиків; бути комуністом на окупованих територіях було досить небезпечно: німці здійснювали терор по відношенню до них.

21. *Новосьоловка [Новоселівка (рос.)]* – село на північному заході Старобешівського району.

22. *Потом руськіє прийшли* – мова йде про події після 22 вересня 1943 р., коли Донбас було звільнено від окупації.

23. *П'ять год її шукали... Приходять, говорять, жила з німцем* – у СРСР співжиття з представником німецької влади чи армії під час окупаційного режиму вважалося проявом колабораціонізму і каралося законом.

24. *З тих старих учителів ніхто не остався* – всі вчителі пішли на фронт і не повернулися після війни.

25. *Як стали німці оборону занімать* – йдеться про оборонну операцію групи армій Манштейна під час Донбаської операції.

26. *Новий Світ* [*Новий Світ (рос.)*] – селище міського типу в Старобешівському районі Донецької області на лівому березі Старобешевського водосховища, засноване 1954 р. під час будівництва Старобешівської ТЕС. У 1939–1940-х рр. це було невелике поселення хуторського типу.

27. *Сталіно* – назва м. Донецьк у 1924–1961 рр.

28. *Комсомольськ* – місто районного значення в Старобешівському районі Донецької області на р. Кальміус; до 1949 р. носило назву Каракубстрой.

29. *Обільне* – село в Старобешівському районі на південному заході від смт Старобешеве.

30. *Кукрузяники* – розмовна назва радянських літаків сільськогосподарської авіації Полікарпов У-2 і АН-2.

31. *ФЗО* (рос.) – нижчий тип професійно-технічної школи, фабрично-заводського навчання, створеної на основі фабрично-заводських училищ, до якої брали молодь 16–18 років із будь-якою загальноосвітньою підготовкою; існувала в 1940–1963 рр. Учні знаходилися на повному державному забезпеченні і протягом 6 місяців отримували робочу масову професію.

32. *Кого забрали в 41-м тих більше вернулося, а кого в 43-м – молодих мало вернулося* – йдеться про мобілізацію до лав радянської армії в 1941 р., коли брали чоловіків 18–50 років, і в 1943 р., коли забирали до армії і 16–17-річних хлопців.

33. *«Хорошо» здаш – 40 трудовнів, на «п'ятьорку» здаш – 50, на «тройку» – 30 трудовнів* – залежність плати від успішності

«Хорошо» [*«Добре (рус.)»*] – оцінка «добре», рівна відмітці «4» за п'ятибальною шкалою.

П'ятьорка [*П'ятірка*] – відмінна оцінка, рівна відмітці «5» за п'ятибальною шкалою.

Тройка [*Трійка (рус.)*] – оцінка «задовільно», рівна відмітці «3» за п'ятибальною шкалою.

Трудодень – одиниця обліку затрат праці і розподілення доходів за працею в колгоспах, переважно до 1966 р.

34. *Врожай – не врожай, а три кілограми пшенички оддай* – народна приказка; тут: трактористам видавали по три кілограми пшениці на трудовдень незалежно від врожаю та ін.

35. *Рядовий колхозник* [*колгоспник (рос.)*] – термін, який вживається для позначення не пов'язаного із відповідальною працею працівника колгоспу; такого, що нічим не відрізняється від інших; звичайного колгоспника.

36. *Давали п'ять рублів на трудовень* – трактористам виплачували гроші за роботу, на відміну від інших колгоспників, які отримували пшеницю за трудовень.

37. *Курс молодого бійця* – початковий період проходження служби за призовом у радянській армії; частіше в навчальному підрозділі.

38. *Товариш* – за радянської влади: типічне звернення до людини; часто «товариш» вживалося перед званням, посадою, прізвиськом, професією, як тут «товариш капітан».

39. *Надоели эти різні консерви, тушонки всякі* [*Набридли ці різні консерви, тушонки всякі (рус.)*] – основним різновидом їжі у військових частинах Радянського Союзу були консерви, тушонка (консервоване тушковане м'ясо) і каша; щоденне їх вживання, безумовно, набридало.

40. *Магарич надо же ставить* – традиційно в радянській армії після повернення солдата з відпустки влаштовувалося частування командного складу військової частини або однополчан.

41. *Ленкімната* [*Ленінська кімната*] – в СРСР приміщення в школах, піонерських таборах, на виробництві, в казармах військових частин, призначене для проведення дозвілля солдат і політичної підготовки.

42. *Дедовщина (рос.)* – в армії: від слова «дід» – солдат, який давно служить в армії; нерівноправна й зневажлива поведінка солдат, що давно служать в армії, до новобранців.

43. *Станція стройлася* – мова йде про Старобешівську ТЕС – конденсаційну електростанцію поблизу смт Новий Світ Старобешівського району Донецької обл. Будівництво розпочалося у 1954 р., на повну міць станція введена в 1967 р.

44. *Горняк* [*Гірник (рос.)*] – місто районного значення в Донецькій області поблизу залізничної станції Цукуруха, на р. Вовчій, підпорядковане Селидовській міській раді.

45. *Дідів у селах мало, так бабу продають* – респондент поясняє, що внаслідок війни в селах залишилися самі жінки, тому на весільних ігрищах жінки-родички молодят одягалися у незвичне вбрання, роз'їжджали селом і влаштовували якись сценки, як-от продаж за символічну плату чи за щось інше родичок наречених.

46. *Свадьби гуляли, в основному, зимою, після заговин* – йдеться про весілля після Різдвяного посту, бо тоді вже не діяли обмеження щодо вживання скоромної їжі і заборона вінчання.

47. *Тоді такой політики не вели. Ніде не було політики. Газети читали і знали все. Не було, як щас по телевізору, спорять* – респондент порівнює телебачення 1970–80-х рр. із 2000-ми рр., підкреслюючи, що з'явилося чимало політичних шоу, дебатів, програм; на думку респондента, на сучасному телебаченні занадто багато політики.

48. *От первого до п'ятого розряду дійшов без спеціального образования* – йдеться про реальне кар'єрне зростання (підвищення професійної кваліфікації) без необхідної для цього освіти.

49. *Од Московського горсовета получав награди* – респондент отримував нагороди від Московської міської ради через те, що вона здійснювала керівництво Старобешівською ТЕС, яка тоді їй підпорядковувалася.

50. *Партшкола* – йдеться про Вищу партійну школу КПРС (ВПШ) – вищі навчальні заклади в СРСР у 1946–1991 рр. для підготовки керівних партійних і радянських кадрів, а також керівників ЗМІ.

51. *Спасибі демократії* – респондент іронізує з приводу встановлення демократичного режиму на пострадянському просторі, звинувачуючи систему влади у недбалості й байдужому ставленні до старшого покоління.

52. *Капіталісти, буржуазні [елементи], буржуї* – зневажливе кліше радянської пропаганди: це панівний, експлуататорський, керівний клас капіталістичного суспільства: клас капіталістів, власників засобів суспільного виробництва, які використовують найману працю.

53. *Серед комуністів дуже багато було вредителів із буржуазних* – респондент пояснює всі нещастя СРСР шкідницькою діяльністю буржуазії, як це було нав'язано радянською пропагандою. Під шкідництвом розуміли активно і таємно проведений саботаж якоїсь справи її противниками. Звинувачення у шкідництві були широко поширені в СРСР під час сталінських репресій.

54. *Куркулі* – заможні селяни, які використовують найману працю, можуть утримувати торгівельно-промислові заклади, займатися лихварством, сільська буржуазія. Поняття має дуже негативний відтінок, хоча досить чіткого визначення немає; під кліше «куркуль» часто попадали селяни середнього достатку.

55. *Карткова система* – система постачання населення СРСР товарами народного вжитку в умовах дефіциту, за якою товар можливо було придбати за гроші лише за наявності талону (картки) з нормою споживання товару протягом місяця. У даному випадку йдеться про карткову систему, введenu з липня 1941 по грудень 1947 рр.

56. *«Зганяли у колхози»* – кліше, прийняте в сучасній історіографії; мається на увазі примусовий тотальний згін людей до колективних господарств, проти їхньої власної волі.

57. *Не клятий – не м'ятий* – приказка, яка вживається для характеристики стану людини, коли вона не втомлена тяжкою працею і має час відпочити.

58. *Дом культури* – клубний заклад, центр культурно-масової і просвітницької роботи в СРСР.

59. *«Перестройка» [Перебудова]* – період в історії СРСР в 1985–1991 рр.: процес докорінної зміни економіки і суспільної свідомості, направлений на розвиток демократії і гласності, на закінчення «холодної війни».

60. *«Всьо ідьоть по плану!» [Все йде за планом]* – гасло М. С. Горбачова за часів «Перебудови», який запевняв громадян у правильності обраного ним курсу і проведеної політики, що йде за певним планом, як завжди.